

„БЪЛГАРИ“,
книга трета
от ЕФРЕМ КАРАНФИЛОВ

Изд. Народна младеж, С., 1975. 334 с.

След големия успех на първите две книги от поредицата „Българи“ естествен е интересът, с който беше посрещната третата. Замислена и осъществена като логическо продължение на предходните, тя постави важни характерологични проблеми, внесе свой, специфичен дял в изследванията на българската национална психология.

Подобно на първите две части и тук Ефрем Каранфилов не подбира личностите според историческото им място и значение, а се спира само на някои, останали в паметта му като „дълбоко преживяване“. Изборът не е случаен, защото автор с неговата историческа нагласа създава ярки произведения за онези герои и характери, които са успели да го развълнуват. Непосредствените впечатления от личното му познатство с някои от героите придават допълнителна стойност на творбите. Но Ефрем Каранфилов не пише мемоари, а се интересува от въпросите на българския национален характер, и то съобразен с конкретната историческа действителност — времето на 30-те години.

Всеки автор има любими проблеми, които разработва с интерес и увлечение. Героичната и патриотичната тема са сред предпочитаните в творчеството на Ефрем Каранфилов. В първите две книги представените личности са предимно революционери и политически дейци. Техните съдби авторът разглежда на фона на историческата обстановка, изпълнена с революционни борби, с остри социални и класови конфликти. Във всеки образ е търсено ярко индивидуалното и същевременно — типично българското. Чрез тези личности авторът се стреми да разкрие ритъма в историческото развитие на нашия народ, но във вътрешен план. Такъв е подходът на твореца и в последната книга „Българи“. Частите на трилогията се обединяват от стремежа на писателя да открие някои основни черти в националната ни психология чрез изследване на интересни индивидуалности, съчетали в себе си богатството и многообразието на българския характер.

С майстора-есеист най-осезателно се срещаме в първата книга, където основният тон

е повишено-патетичен, образите са ярки, монументални, изваяни със замаха и въображение. Във втората книга все повече се засилва интересът на автора към същността на епохата. Представените личности са обрисувани по-плътнo, с по-малко блясък, но с по-задълбочена мисъл. В книга трета непосредственото, бурно чувство е напълно успокоено, но не и унищожено от аналитичния подход на писателя. То остава като подводно течение и непрекъснато напомня за специфичния стил на Ефрем Каранфилов. Зашото той умее да прочете една творба не само като критик, но и като поет, да види една картина като ценител на истинското изкуство и да предаде впечатленията си образно, увлекателно, с ерудиция и точно чувство за ценността на произведението.

Тази способност ясно се откроява в третата книга „Българи“, където герои са дейци на нашата култура: Владимир Димитров — Майстора, Илия Бешков, Николай Лилиев, Кирил Цонев, Стоян Загорчинов, Иван Хаджийски. Този избор, от една страна, улеснява автора — творецът по-вярно разбира света на творците, някои от които лично познава. Но за разлика от първите две книги тук стои трудната задача да се надникне в тайния свят на творческото съзряване на произведението, да се разкрие обликът не просто на българина, а на българина-творец, запазил моралната си устойчивост и вътрешна чистота в една превратна и буреносна епоха. Този подчертан интерес на Ефрем Каранфилов към високите нравствени добродетели, познат и от други негови книги, стремежът му към дълбините на духовния свят на героите е причина да се съберат външно толкова полносни творци като Никола Вапцаров и Николай Лилиев, Владимир Димитров — Майстора и Илия Бешков. Авторът не само навсякъде търси красотата и героизма, но и воюва за тях. Естествен е интересът му към Левски, Ботев, Бенковски, Яне Сандански, Георги Димитров, животът на които е изпълнен от красиви и героични дела. В последната част на трилогията описваните личности са настрана от кипилия поток на революционните събития и едновременно са творци на нашата култура. Това усложнява задачата на автора, който с голямо умение трябва да открие онова, което придава истинската ценност на личността и нейното творчество. Тази нелека задача Ефрем

Каранфилов разрешава в третата книга. Той съумява да разкрие вътрешната чистота, с която е осиян жизненият път на Майстора, външно неотбелязан с ярката сила на революционер; да доближи до нас войнстващия моралист Илия Бешков, който има право да бичува чуждите пороци не само със своя социален присмех, но и със своето лично възмущение; да открие вътрешната сила у човека Николай Лилиев, останал чист и светъл като своята поезия, неотстъпил никогато от нравствените си принципи; да покаже моралната възискателност и духовна деликатност на Стоян Загорчинов. Но това не е достатъчно. И всеъс справедливо авторът търси в образите на героите си онези черти, които позволяват да ги обедини под заглавието „Българи“: техният искрен патриотизъм, своеобразната им борба с господстващия през 30-те години морал на нахлуващия фашизъм, гръзката им с народа.

Родолюбието е една от прекрасните черти в националния характер на българина и писателят го открива у всички свои герои. Те загиват за България като ген. Владимир Заимов, Иван Хаджийски, Жельо Демиревски, или живеят за нея като Майстора, завинаги свързан с Кюстендилското поле; като Илия Бешков, който никога не изоставя своята родина, защото не може да преодолее „съdboносната гравитация“ на родната земя; като художника Кирил Понев, опознал красотата на много страни, но останал завинаги при България; като Николай Лилиев, жадуващ цял живот „Тракия с лазурите безбрежни“.

Авторът съотрочува за класовия характер на литературните процеси, Ефрем Каранфилов ясно вижда и точно разкрива класовата диференциация в културното ни минало. 30-те години са времето на буржоазната „спокойна действителност“. Но няма една мислеща творческа личност, може да живее спокойно под властта на Борис III и дипломатите с ботуши вместо глави; във времето, когато заедно с фашизма в страната нахлува байгановщината в нова, съвременна светлина? Достигнал до извода, че социално-политическите условия в конкретната историческа действителност създават човешките характеристики, авторът с ерудиция и въображение рисува трудния път на творците и борбата им срещу господстващата еснафщина. Духовно чужди на атмосферата около себе си, те търсят силата и хубостта на българския дух и родната земя, претворяват ги в произведенията си и воюват против пошлостта с удара на красотата. Точният усет на критика за историческите и литературните факти върно го насочва към темата за двете родини. В периода между двете войни отечеството е официалното знаме на буржоазната фашистка клика, в негово име се извършват всички престъпления. Затова родината трябва да се отвоюва. Чуждият на всяка романтика и всяко творчество шовинизъм не позволява да бъде създадено никакво значително ли-

тературно произведение от другата страна на барикадата. Героите на Ефрем Каранфилов извършват мълчаливо своя нравствен подвиг, откриват истинската родина и остават при нея, при изстрадалия си народ. Това действително е подвиг, защото твърде трудно е в една жестока епоха „да се видят двата обрза на родината и да се измъкне изпод тежкото гуловище на шовинизма свежата жива плът на народния патриотизъм“ (с. 56).

Във всяка отделна творба от книгата „Българи“ авторът поставя стария и винаги съвременен въпрос за връзките на твореца с живота и народа. Къде са те и колко са здрави в една мрачна и жестока епоха? Ефрем Каранфилов размишлява върху това, за да стигне до извода, че истински талантливите произведения са вдъхновени от живота и съдбата на народа, че всеки искрен и честен творец независимо от трудностите успява да намери най-верния път към своя народ.

В третата книга не са проследени изчерпателно биографиите на героите, нито е правен литературно-критичен анализ на произведенията им. Авторът се е стремил към развълнувано проникване в сложния свят на българина-творец и навлизайки в същността на характерите, открива там синтезирани най-добрите национални качества. Без излишна приповдигнатост, естествено и просто, той разказва за обикновени хора, доближава до съвременника техния неповторим духовен мир. За да открие, че стремежът към творчество е неделима черта от българския национален характер. Съвременното произведение не губят свежестта на израза си, дълбочината на мисълта не изчезва зад красиво построена фраза. Към противоречивите, сложни и непрекъснато изменящи се жизнени факти авторът пристъпва с вниманието на учен; деликатните човешки състояния анализира като тънък психолог, а всички свои наблюдения прави с емоционалната нагласа на поет. Със своя траен интерес към народната душевност и стремеж към многостранното ѝ осветляване на основата на диалектикоматериалистическата философия, с трайните художествени качества на повествованието Ефрем Каранфилов достойно продължава делото на Иван Хаджийски, но стигнала за творчеството си намира в днешната ни социалистическа действителност.

Авторът на „Българи“ не спира след откриването на типични черти от нашата народопсихология, а търси тяхната връзка и съответствие в интернационален мащаб. Със своя обикнат похват на съпоставяне той прави паралели с автори и произведения на световната литература. На този фон националните добродетели добиват нова стойност, разкриват се други измерения на българския патриотизъм, на връзката народ — творец, на стремежа към творческа изява. Един общочовешки въпрос като конфликта родители — деца е разрешен в тясна зависимост от нашата история и народопсихология. Авторът

обосновава своето мнение, че у нас проблемът за отношението между поколенията никога не е бил трагичен. Напротив, синовете продължават делата на бащите, „революционните традиции и примери като семейни скъпоценности се предават от поколение на поколение“ (с. 31). Ефрем Каранфилов намира отзвук на тази своя мисъл и в съвременността ни, долавя пулса на днешния ден.

В третата книга се среща един образ, който, макар и не специално разглеждан, присъства в почти всички творби. Това е образът на майката, на тази, която ражда и духовно създава творците. Първото есе е не толкова за Вапцаров, колкото за неговата майка. Авторът проникновено размишлява за древното майчино страдание по загубения син, за майчината скръб, която никога не става сантиментална. Писателят свързва в едно цяло героизма на българина и страданието на неговата майка. Защото тя „притежава гения да бъде героиня“ (с. 9). Това е нейно национално качество. У обикновената на вид жена от Банско се крие здрав български дух, чувствителност, висока култура. На нея дължи много поетът Вапцаров. И не само той, защото и Майстора, и Илия Бешков, и Кирил Цонев, и Иван Хаджийски говорят с благоговение за своите майки, създали в семейството чиста нравствена атмосфера, приобщили ги към доброто и красотата.

Темата за срещата на българина със смъртта вълнува Ефрем Каранфилов отдавна. Негово дълбоко убеждение е, че българинът изцяло принадлежи на живота и не обича да говори за смъртта. Но когато все пак тя дойде, духовно извисените личности я посрещат спокойно, с достойнство. Уверени, че животът им не е минал напразно, те могат да се усмихнат преди разстрела като Вапцаров, да се пошегуват с „голямата гостенка“ като Илия Бешков или с готовност да заминат на фронта като Иван Хаджийски. А за ген. Владимир Заимов един от враговете ще каже след екзекуцията: „По-доблестно не бях виждал да умира човек.“ Авторът с наблюдателност и вестина проследява външния на героите си при срещата им със смъртта, за да достигне до извода, че големите синове на народа ни винаги са я посрещали с чест. Това качество прераства в общонационално и като потвърждение идва последното есе — „Раждаме на подвига“. То е посветено на десетата-герои, загинали в годините на съпротивата. В тази най-прочувствена от всички творби отново избликва талантът на есеиста. Приповдигнатото патетичният тон тук е необходим и естествен, защото не може да се говори равнодушно за хилядите деца по света, станали жертва на фашизма.

В родната ни история също има много примери, когато децата посрещат смъртта с достойнството на възрастните. Нашата национална характерология се обогатява от живота и подвига на тези малки герои.

Ефрем Каранфилов често откроява вътрешното богатство на разглежданите личности в контраст с противоположни характери или обстоятелства. При това съпоставяне авторът постига необикновено по силата си внушение. Сблъсъкът може да бъде не само с царя и кликата му, с пошлостта и байгановщината. Може да бъде сблъсък на един характер с най-голямата човешка скръб — на майката по убития ѝ син. Писателят не само утвърждава със силата на таланта си красивото и героичното в живота, но бичува безпоощадно всичко грозно, догматично, духовно уродливо. Това разобличаване обикновено е косвено, чрез възторжено възвеличаване на прекрасното в личности и постъпки, в характери и явления. В последната част на трилогията наред с истинските българи се мяркат сенките на техните антиподи, онези, които разстрелват революционерите и създават убийствена атмосфера около чувствителните, деликатни творци. Войнуващият автор произнася жестока си присъда над тях, присъдата на времето.

„Българи“ не е просто реставрация на миналото. С основните си мирогледни и творчески позиции тя се сродява с нашата съвременност. Не само поради въгълбения поглед на Ефрем Каранфилов към богатствата на националния характер, но с живото му чувство към проблемите на нашето време в общочовешки мащаб. От вниманието на твореца не е убягнал страшният въпрос за дехуманизацията, за убиването на човешката индивидуалност от цифрите и роботите. Или размислите му за амбицията на делото и амбицията на личността, за да дойде до естествения извод: „У истинския творец чувството за човешко достойнство превзема тръпките на суетното самочувствие и се слива с хуманизма“ (с. 247). Със своите творби авторът воюва за тържеството на социалистическия хуманизъм. Обърнал се към личности от миналото, той ги разглежда с погледа на наш съвременник, открива непереходните нравствени ценности на българина. Всяка нова книга на Ефрем Каранфилов носи на читателя благородни външности, естетическа наслада, творчески размисли. Трилогията „Българи“ разширява и обогати изследванията на народната ни душевност, разкри плодотворното единство между учения, психолога и писателя Ефрем Каранфилов.

Мая Славова